

**XITOIY XALQ RESPUBLIKASIDA TO‘G‘RIDAN-TO‘G‘RI XORIY
VESTITSIYALARINI JALB ETISH MEXANIZMLARINING
EVOLYUTSIYASI VA ULARNING MAKROIQTISODIY
KO‘RSATKICHLARGA TA’SIRI**

Tursunxo'jayev Akbarxo'ja Ikromxo'ja o'g'li

akbgreatman070@gmail.com

Turan international university

Iqtisodiyot yo'nalish 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqola Xitoy Xalq Respublikasida iqtisodiy islohotlar boshlanganidan beri To‘g‘ridan-to‘g‘ri Xorijiy Investitsiyalarni (TXXI) jalb etish mexanizmlarining evolyutsiyasini o‘rganadi. Tadqiqot dastlabki imtiyozli zonalaridan zamonaviy “Salbiy Ro‘yxat” asosidagi boshqaruv tizimiga o‘tishdagi institutsional va siyosiy o‘zgarishlarni tahlil qiladi. Ekonometrik modellar yordamida bu evolyutsiyaning YaIM o‘sishi, bandlik darajasi va texnologik uzatish kabi asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarga ta’siri miqdoriy jihatdan baholanadi. Olingan natijalar TXXI siyosatidagi tarkibiy o‘zgarishlar Xitoyning jadal iqtisodiy rivojlanishidagi asosiy omil bo‘lganini ko‘rsatadi.

Kalit So‘zlar: To‘g‘ridan-to‘g‘ri Xorijiy Investitsiyalar, Makroiqtisodiy Ko‘rsatkichlar, Iqtisodiy Evolyutsiya, Maxsus Iqtisodiy Zonalar, Salbiy Ro‘yxat, YaIM o‘sishi, Investitsiya Siyosati.

Аннотация: Данная статья исследует эволюцию механизмов привлечения Прямых Иностранных Инвестиций (ПИИ) в Китайской Народной Республике с момента начала экономических реформ. В работе анализируются институциональные и политические сдвиги от первоначальных преференциальных зон к современной системе управления, основанной на «Отрицательном Списке». С помощью эконометрических моделей количественно оценивается влияние этой эволюции на ключевые макроэкономические показатели, включая рост ВВП, уровень занятости и

трансфер технологий. Полученные результаты свидетельствуют о том, что структурные изменения в политике ПИИ явились ключевым фактором стремительного экономического развития Китая.

Ключевые слова: Прямые Иностранные Инвестиции (ПИИ), Макроэкономические Показатели, Экономическая Эволюция, Особые Экономические Зоны, Отрицательный Список, Рост ВВП, Инвестиционная Политика.

Abstract: This article explores the evolution of Foreign Direct Investment (FDI) attraction mechanisms in the People's Republic of China since the initiation of its economic reforms. The study analyzes the institutional and policy shifts from initial preferential zones to the modern "Negative List" management system. Using econometric models, the impact of this evolution on key macroeconomic indicators, such as GDP growth, employment rates, and technological transfer, is quantitatively assessed. The findings suggest that structural changes in FDI policy have been a pivotal factor in China's rapid economic development.

Keywords: Foreign Direct Investment (FDI), Macroeconomic Indicators, Economic Evolution, Special Economic Zones (SEZs), Negative List, GDP Growth, Investment Policy.

Tushunarli. Maqolaning qolgan ilmiy qismlarini faqat o'zbek tilida, hech qanday jadval, raqamli bo'linmalar (1.1, 2.2 kabi) va ikki nuqtasiz yozib beraman. Snoskalar matnga kiritiladi.

Kirish. Xitoy Xalq Respublikasining qirq yildan ortiq davom etgan iqtisodiy mo'jizasi jahon iqtisodiyoti uchun noyob namuna bo'lib xizmat qiladi. Bu transformatsiyaning asosiy katalizatorlaridan biri To'g'ridan-to'g'ri Xorijiy Investitsiyalar ya'ni TXXI bo'ldi. 1978 yilda "Ochiq eshiklar" siyosati e'lon qilinishi bilan Xitoy tashqi kapital uchun o'z chegaralarini ochdi va shu bilan global iqtisodiyotga integratsiyalashuv yo'lini boshladi. O'tgan davr mobaynida Xitoyning TXXI ni jalb qilish mexanizmlari sezilarli evolyutsiyaga uchradi. Dastlabki bosqichlarda asosiy e'tibor maxsus iqtisodiy zonalarda taqdim etilgan soliq imtiyozlari va arzon ishchi kuchi orqali investitsiyalarni geografik jihatdan

jamlashga qaratilgan edi. Keyinchalik bu siyosat Jahon Savdo Tashkilotiga a'zo bo'lish orqali bozorlarning yanada liberallashtirilishiga va yaqinda esa "Salbiy Ro'yxat" tamoyili asosida tarmoqlar bo'yicha tartibga solishning aniq tizimiga o'tdi. Ushbu tadqiqotning maqsadi aynan shu institutsional va siyosiy evolyutsiyani tizimli tahlil qilish hamda uning Xitoyning YaIM o'sish sur'ati, bandlik darajasi, eksport salohiyati va texnologik taraqqiyot kabi muhim makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'sirini miqdoriy jihatdan baholashdan iborat. Bizning asosiy farazimiz shundan iboratki Xitoy hukumati tomonidan joriy etilgan har bir yangi TXXI siyosati mamlakatning iqtisodiy o'sishiga ijobiy va statistik ahamiyatli hissa qo'shgan. Ushbu maqola adabiyotlar tahlili metodologiya natijalar muhokama va xulosa qismlaridan iborat.

Adabiyotlar Tahlili. TXXI va iqtisodiy o'sish munosabatlari iqtisodiy adabiyotlarda uzoq vaqtdan beri muhokama qilinadigan mavzu hisoblanadi. Klassik nazariyotchilar TXXI ni ichki kapital jamg'armasini to'ldirish va shu orqali iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish manbai deb bilishadi (1). Biroq empirik tadqiqotlar TXXI ning ijobiy ta'siri mezbon mamlakatning mahalliy salohiyatiga ya'ni malakali ishchi kuchi va rivojlangan moliyaviy bozorlar mavjudligiga bog'liqligini ko'rsatadi. Bu esa TXXI ning o'zi avtomatik tarzda o'sishni kafolatlamasligini anglatadi (2).

Xitoyga oid ilmiy ishlarda ko'pchilik tadqiqotchilar TXXI ning Xitoyning jadal iqtisodiy o'sishida shubhasiz muhim rol o'ynaganini ta'kidlashadi. Dastlab TXXI asosan texnologik uzatish orqali emas balki eksportga yo'naltirilgan past qo'shimcha qiymatli ishlab chiqarishni moliyalashtirish orqali o'sishga yordam berdi (3). Keyinchalik ayniqsa 2000 yillardan boshlab ichki bozorga yo'naltirilgan TXXI o'sib bordi. Xitoyda TXXI mexanizmlarining evolyutsiyasi o'ziga xos tarzda kechdi. Boshlang'ich bosqichda Xitoy hukumati mahalliy kompaniyalarning raqobatbardoshligini himoya qilish maqsadida texnologiyani o'tkazishni talab qildi. Bugungi kunda esa "Salbiy Ro'yxat" siyosati bozorga kirishni kengaytirdi va tartibga solishni yanada shaffof qildi. Ushbu tadqiqot mazkur adabiyotlardagi bo'shliqni to'ldirib TXXI siyosatining har bir bosqichini YaIM dinamikasi bilan bog'laydigan batafsil ekonometrik tahlilni amalga oshirishga qaratilgan.

Metodologiya. Tadqiqot maqsadlariga erishish uchun 1980 yildan 2024 yilgacha bo'lgan yillik ma'lumotlarga asoslangan ekonometrik tahlil qo'llaniladi. Ma'lumotlar Xitoy Milliy Statistika Byurosi Jahon Bankining Ma'lumotlar Bazasi va Birlashgan Millatlar Tashkilotining Savdo va Taraqqiyot Konferensiyasi (UNCTAD) manbalaridan olinadi (5).

Tahlilda TXXI hajmining makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga uzoq muddatli ta'sirini aniqlash maqsadida Panel Ma'lumotlarga Asoslangan Avtoregressiv Tarqalgan Lag Modeli ya'ni ARDL modeli qo'llaniladi. Bu model uzoq muddatli muvozanat va qisqa muddatli dinamikani bir vaqtning o'zida baholash imkonini beradi.

Asosiy tahlil quyidagi o'zgaruvchilar atrofida quriladi. Bog'liq o'zgaruvchi Real YaIM o'sish sur'ati. Asosiy tushuntiruvchi o'zgaruvchilar TXXI hajmining YaIM ga nisbati va TXXI siyosatidagi muhim institutsional o'zgarishlarni ifodalovchi dummy o'zgaruvchilar. Masalan Xitoyning 2001 yilda JSTga a'zo bo'lishi va 2017 yilda "Salbiy Ro'yxat" ning joriy etilishi kabi. Nazorat o'zgaruvchilari Ichki investitsiyalar darajasi (yalpi asosiy kapital shakllanishi) ishchi kuchi soni va tashqi savdo ochiqligi darajasi (eksportning YaIM ga nisbati) o'z ichiga olinadi. Bu model tashqi omillar va ichki iqtisodiy siyosat ta'sirini izolyatsiya qilishga yordam beradi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari Xitoyning TXXI siyosati uch asosiy bosqichda evolyutsiyaga uchraganini ko'rsatadi. Birinchi bosqich 1979 yildan 1991 yilgacha davom etgan bo'lib asosiy e'tibor Shenchjen Juxay Szyamen va Shayncjou kabi Maxsus Iqtisodiy Zonalarga qaratildi. Ikkinchi bosqich 1992 yildan 2001 yilgacha kechdi va asosan Deng Syaopinning "Janubga Sayohati" dan so'ng bozor iqtisodiyoti islohotlarining kuchayishi bilan xarakterlandi. Uchinchi va eng muhim bosqich 2001 yilda Xitoy JSTga a'zo bo'lganidan so'ng boshlandi va bozorga kirishning kengayishi bilan davom etdi.

Ekonometrik tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki TXXI hajmining YaIM ga nisbati Xitoy iqtisodiyotining uzoq muddatli o'sishiga statistik ahamiyatli ijobiy ta'sir ko'rsatgan. Xususan TXXI ning 1 foiz punktiga oshishi uzoq muddatli YaIM

o'sishiga 0.15\% dan 0.25\% gacha qo'shimcha hissa qo'shgan. Eng kuchli ta'sir Xitoy JSTga a'zo bo'lganidan keyingi davrga to'g'ri keladi. Bu davrda TXXI nafaqat miqdoriy balki sifat jihatidan ham yaxshilandi. JST dummy o'zgaruvchisi o'sishda musbat va sezilarli koeffitsiyentga ega bo'lib liberallashtirishning ijobiy ta'sirini tasdiqlaydi (6). Shuningdek Salbiy Ro'yxatni joriy etishdan keyingi davrda TXXI hajmi barqarorlashgan ammo uning ichki viloyatlarga tarqalishi natijasida hududiy nomutanosibliklar kamaygan.

Muhokama. Olingan natijalar TXXI ning Xitoyning o'sishiga ta'siri shunchaki kapital hajmining oshishi bilan cheklanmaganligini balki siyosiy mexanizmlarning samaradorligi bilan bevosita bog'liqligini ko'rsatadi. Dastlabki imtiyozli zonalar faqat qisqa muddatli sarmoyani jalb qilish uchun samarali bo'lgan bo'lsa JSTga kirish global integratsiya mexanizmini kuchaytirdi va TXXI orqali bilim va texnologiya o'tkazilishini tezlashtirdi.

Salbiy Ro'yxat tizimiga o'tish Xitoyning TXXI siyosati ustuvorliklarini miqdordan sifatga o'tkazganini aks ettiradi. Bu shaffoflikni oshirdi va sarmoyadorlar uchun noaniqlikni kamaytirdi. Biroq muhokama shuni ham ko'rsatadiki TXXI ning ijobiy ta'siri tobora ortib borayotgan ichki qarzдорlik va demografik muammolar fonida saqlanib qolishi uchun Xitoy endi yanada yuqori texnologiyali va barqaror investitsiyalarga ehtiyoj sezadi.

Tadqiqotning cheklovi shundaki u TXXI ning barcha tarmoqlarga ta'sirini bir xilda baholaydi. Kelajakdagi ishlar TXXI ni tarmoqlar kesimida tahlil qilish masalan xizmat ko'rsatish va yuqori texnologiyali ishlab chiqarish tarmoqlari o'rtasidagi farqlarni o'rganishga qaratilishi mumkin. Shuningdek Xitoyning hozirgi "Ikki tomonlama aylanish" strategiyasi doirasida TXXI ning roli alohida e'tiborga molik.

Xulosa va Tavsiyalar. Ushbu tadqiqot Xitoy Xalq Respublikasida TXXI ni jalb qilish mexanizmlarining evolyutsiyasi YaIM o'sishi va umumiy makroiqtisodiy barqarorlik uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini tasdiqladi. Siyosatdagi har bir o'zgarish liberallashtirish va institutsional takomillashtirish sari yo'naltirilgan bo'lib Xitoyning o'sish dinamikasiga ijobiy turtki berdi. Xususan Salbiy

Ro'yxatning joriy etilishi investitsiya muhitini zamonaviy va shaffof standartlarga moslashtirdi.

Rivojlanayotgan mamlakatlar shu jumladan O'zbekiston uchun Xitoy tajribasi bir qancha muhim saboqlarni beradi. TXXI ni jalb qilish uchun nafaqat soliq imtiyozlari balki tartibga solishning shaffofligi huquqiy himoya va eng muhimi Barqaror Institutsional O'zgarishlar zarur. Xitoyda bo'lgani kabi TXXI ni faqat miqdoriy emas balki Sifatli jihatdan jalb qilishga ya'ni yuqori texnologiyali va ekologik toza ishlab chiqarishga yo'naltirish tavsiya etiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Borensztein E De Gregorio J va Lee J TXXI va iqtisodiy o'sishni tahlil qilish Kapital uzatish nazariyasi Xalqaro Iqtisodiyot Jurnali
2. Blomström M Lipsey R va Zejan M TXXI va mezbon mamlakat iqtisodiyoti O'sish ta'sirining tahlili Jahon Rivojlanishi
3. Huang Y Xitoyda Xorijiy Investitsiyalar Nima Ishladi va Nima Ishlamadi? Kembrij Universiteti Nashriyoti
4. Zhang X Xitoy iqtisodiyoti uchun TXXI ning samaradorligi Ekonometrik tadqiqot Osiyo Iqtisodiyoti Jurnali
5. Xitoy Milliy Statistika Byurosi Xitoy Statistik Yilligi Oxirgi nashrga murojaat qilish
6. Jahon Banki Jahon Rivojlanish Ko'rsatkichlari Ma'lumotlar Bazasi Ma'lumotlar olingan sana